

УДК 342.7:304

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.3.19>

А. М. Соцька,

доктор юридичних наук,
доцент кафедри філософії, права та соціально-гуманітарних дисциплін
Національної академії статистики, обліку та аудиту
ORCID ID: 0000-0002-6633-9192

ХАРАКТЕРИСТИКА ГАРАНТІЙ ДОСТУПУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ДО БЕЗОПЛАТНИХ ПРАВНИЧИХ ПОСЛУГ

Авторкою у статті акцентовано на тому, що забезпечення рівного доступу осіб з інвалідністю до правосуддя загалом та правничих послуг зокрема є важливою складовою правової системи України. Зазначено, що на міжнародному рівні доступ до правосуддя розглядається як право на «значущий доступ», що вимагає адаптації судових процедур, юридичного представництва та усунення бар'єрів. Україна взяла на себе зобов'язання відповідно до Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та інших міжнародних стандартів забезпечувати рівний доступ до правосуддя. Конституція України, міжнародні договори та національне законодавство передбачають гарантії правової допомоги, зокрема безоплатної правничої допомоги для осіб з інвалідністю. Проте на практиці існує низка бар'єрів, що ускладнюють реалізацію відповідного права зазначеною категорією населення. Основними проблемами в статті називаються, окрім іншого, недостатня фізична доступність установ, де надається правнича допомога, відсутність інформації у доступних форматах, брак сурдоперекладачів, недовіра осіб з інвалідністю до системи безоплатної правничої допомоги, а також низький рівень правової обізнаності серед цієї категорії населення. Крім того, фахівці сфери надання правничих послуг не завжди мають достатню підготовку для роботи з людьми з інвалідністю, що може ускладнювати ефективну комунікацію. Резюмовано, що для покращення ситуації необхідно не лише вдосконалювати законодавство, а й створювати умови для практичної реалізації прав осіб з інвалідністю. Важливими кроками названо підвищення кваліфікації фахівців сфери надання безоплатної правничої допомоги в питанні інвалідності, розширення доступу до правової інформації у зрозумілих та зручних форматах, а також створення безбар'єрного середовища.

Ключові слова: особа з інвалідністю, безоплатні правничі послуги, правнича допомога, доступність, бар'єр.

Постановка проблеми. Як стверджують в наукових колах, сьогодні в Україні майже 3 млн людей з інвалідністю: як цивільних, так і військових. Беззаперечно, що через багато факторів (суб'єктивних та об'єктивних) значна їх чисельність зазнає посягань чи порушення прав (хоча б якщо говорити про злочинні дії російської федерації проти українців загалом та осіб з інвалідністю зокрема через посягання на життя, руйнування об'єктів, зокрема інституційних закладів, тощо). Хоч насправді рівень порушуваності прав і законних інтересів людей з інвалідністю невідомий через відсутність відповідної статистики й аналітики [17]. Однак,

практика свідчить, що особи з інвалідністю позбавлені можливості скористатися безоплатною правничою допомогою повною мірою. Архітектурна недоступність будівель, в яких розташовані суб'єкти надання відповідних послуг, унеможливорює потрапляння до них людей з порушеннями опорно-рухового апарату; незабезпечення перекладу жестовою мовою та невикористання інших відповідних форматів унеможливорює належний доступ до правничих послуг людей з інвалідністю з сенсорними порушеннями. Доступ осіб із психічними та інтелектуальними порушеннями і взагалі практично відсутній. І це далеко не повний перелік проблем, пов'я-

заних із бар'єрністю правничих послуг для осіб з інвалідністю з різними видами порушень здоров'я [8]. Хоча, правнича допомога, за твердженням громадянського суспільства, – це один з інструментів, який дозволяє людям з інвалідністю реалізувати та відстоювати свої права [9, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усупереч тому, що сьогодні проблемі законодавчого та інституційного забезпечення доступу до правничої допомоги, включно з питанням інвалідності, приділяється значна увага, практика показує, що цього недостатньо. Існуючі гарантії, яких і так обмаль, не задовольняють потреб осіб з інвалідністю в забезпеченні, охороні та захисті їхніх прав, зокрема через механізм безоплатної правничої допомоги.

Враховуючи зазначене, **метою** написання статті стало окреслення проблем, пов'язаних із доступом осіб з інвалідністю до безоплатних правничих послуг.

Виклад основного матеріалу. Згідно з частиною першою статті 59 Конституції України кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно [4].

Європейська конвенція з прав людини 1950 року [2] та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року [6] встановлюють зобов'язання для держав-учасниць надавати безоплатну та кваліфіковану правову допомогу малозабезпеченим особам при обвинуваченні їх у вчиненні кримінальних правопорушень.

Статтею 13 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (далі – CRPD) передбачено, що держави-учасниці забезпечують особам з інвалідністю нарівні з іншими ефективний доступ до правосуддя, зокрема, передбачаючи процесуальні та відповідні вікові корективи, які полегшують виконання ними своєї ефективної ролі прямих і опосередкованих учасників, у тому числі свідків, на всіх стадіях юридичного процесу, зокрема на стадії розслідування та інших стадіях попереднього провадження. Щоб сприяти забезпеченню особам з інвалідністю ефективного доступу до правосуддя, держави-учасниці сприяють належному навчанню осіб, які працюють у сфері здійснення правосуддя, зокрема в поліції та пенітенціарній системі [3].

Процитована норма дає підставу для висновку про те, що право на правничу допомогу в CRPD прямо не передбачено. Принагідно у міжнародній практиці право на доступ до правосуддя розуміється як право на «значущий доступ», яке мають і вимагають від фізичних осіб. Відтак, юридичне представництво необхідне для реалізації цього права в умовах формальних систем правосуддя, якими важко орієнтуватися. Своєю чергою, право на рівність перед законом закріплено в законі про права людини та включає право на юридичне представництво. Тому вважаємо, що право на правову допомогу охоплюється статтею 13 CRPD і включає право на доступ до безоплатної правничої допомоги [1; 14].

У контексті процитованих та проаналізованих положень CRPD доречно акцентувати на Міжнародних принципах та керівних положеннях з питання доступу людей з інвалідністю до правосуддя, схвалених Міжнародною комісією юристів, Міжнародним альянсом осіб з інвалідністю та Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй [5]. Їх положення безпосередньо стосуються безоплатної правничої допомоги. Зокрема: 1) всі люди з інвалідністю мають правоздатність, а отже нікого не може бути позбавлено доступу до правосуддя на основі інвалідності; 2) інфраструктура та послуги повинні бути загальнодоступними для забезпечення рівного доступу до правосуддя без дискримінації людей з інвалідністю; 3) люди з інвалідністю, включно з дітьми з інвалідністю, мають право на відповідні процесуальні корективи; 4) люди з інвалідністю мають право на своєчасний і вільний доступ до правових повідомлень та інформації на рівних з іншими умовах; 5) люди з інвалідністю на рівні з іншими мають право на всі матеріально-правові та процесуальні гарантії, визнані в міжнародному праві, а держави зобов'язані забезпечувати необхідні корективи, щоб гарантувати дотримання належної правової процедури; 6) люди з інвалідністю мають право на безоплатну чи доступну за вартістю правову допомогу; 7) люди з інвалідністю мають право на участь у здійсненні правосуддя на рівних з іншими умовах; 8) люди з інвалідністю мають право на

реєстрацію скарг і вимагання проведення судових розглядів з питань порушень і злочинів у сфері прав людини, розгляд своїх скарг і ефективний правовий захист; 9) чіткі та ефективні інструменти моніторингу відіграють ключову роль у підтримці доступу людей з інвалідністю до правосуддя; 10) усім працівникам системи правосуддя необхідно надати можливість пройти програми підвищення обізнаності та навчання за темою прав людей з інвалідністю, особливо стосовно доступу до правосуддя [5].

Звертаємо також увагу, що в рамках цілі 16 «Мир, справедливість і міцні інституції» Цілей сталого розвитку сприяння верховенству права на національному та міжнародному рівнях і забезпечення рівного доступу до правосуддя для всіх визначено як одну з цільових цілей [16].

Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» визначає зміст права на безоплатну правничу допомогу, порядок реалізації цього права, суб'єктів, підстави та порядок надання безоплатної правничої допомоги, державні гарантії щодо надання безоплатної правничої допомоги. Відповідне право має два аспекти: 1) безоплатну первинну правничу допомогу, у межах якої надаються правові послуги з а) надання правової інформації; б) надання консультацій і роз'яснень з правових питань; в) складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); г) надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правничої допомоги та медіації; 2) безоплатну вторинну правничу допомогу, у межах якої надаються такі правничі послуги: а) захист, б) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, в) складення документів процесуального характеру» [10].

Безоплатну вторинну правничу допомогу можуть отримати такі категорії осіб і в таких визначених випадках: 1) особи з інвалідністю, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі, що не перевищує двох про-

житкових мінімумів для працездатних осіб, 2) особи, щодо яких суд розглядає справу про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, звільнення від повноважень опікунів чи піклувальників таких осіб; 3) особи, щодо яких суд розглядає справу про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, проте для останніх двох категорій осіб тільки на правові послуги зі здійснення представництва та складення процесуальних документів протягом розгляду справи в суді [10].

Дотичними до теми доступності безоплатної правничої допомоги є також Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для забезпечення надання безоплатної вторинної правничої допомоги та послуг з медіації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 04 березня 2013 р. № 130 [11], Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесах та представництва у кримінальному процесі, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 22 грудня 2017 р. № 4125/5 [13], Правила етичної поведінки працівників системи надання безоплатної правової допомоги, затверджені наказом Координаційного центру з надання правової допомоги 29 березня 2019 р. № 40 [12] та деякі інші нормативно-правові акти.

Для забезпечення громадянам з інвалідністю належного доступу до правосуддя загалом та безоплатної правничої допомоги зокрема в Україні, крім створення відповідної законодавчої бази, вживаються також заходи, націлені на формування належних умов для набуття цими людьми обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні. З цією метою, окрім іншого, при органах юстиції створено мережу громадських приймалень. Ефективним методом підвищення рівня правових знань осіб з інвалідністю є ознайомлення з правами та механізмами їх захисту шляхом підготовки територіальними органами юстиції у доступній для сприяння формі та розповсюдження методичних матеріалів: посібників, пам'яток, буклетів, значна кількість

яких присвячена саме зазначеній тематиці. Суттєвий внесок роблять і неурядові організації, які надають правові послуги населенню безоплатно. У разі звернення до центрів, зокрема, осіб з порушеннями слуху (глухонімих осіб), центром забезпечується залучення сурдоперекладача для таких осіб [7].

Крім того, живаються заходи щодо покращення благоустрою та пристосування приміщень, в яких розташовані центри надання безоплатної правової допомоги, для потреб осіб з інвалідністю. У більшості бюро встановлено кнопку виклику працівника, пандус на вході. У чверті бюро є паркувальні місця для транспортних засобів осіб з інвалідністю. Якщо через стан здоров'я людина не має змоги особисто прийти до бюро правової допомоги чи консультаційного пункту, вона може поспілкуватися з юристом вічна-віч, подавши заявку на отримання адресної правової допомоги. Адресну безоплатну правничу допомогу можна отримати за місцем проживання або перебування – у лікарнях, геріатричних пансіонатах, психоневрологічних інтернатах тощо [15].

За Річним звітом системи безоплатної правової допомоги 6,5 тис. разів було надано БВПД людям з інвалідністю в 2023 році. Найбільше звернень щодо сімейного права (1,4 тис.), цивільного процесу (1,3 тис.), цивільного права (0,8 тис.), адміністративного права (0,7 тис.), кримінального процесу (0,6 тис.), адміністративного правопорушення (0,5 тисячі) [15].

Однак лишається велика кількість проблем, які потребують нагального вирішення, особливо у воєнний час. Серед них, окрім іншого, такі:

- брак системного навчання спеціалістів, які працюють у сфері надання безоплатної правової допомоги, та інших фахівців правничих професій поводженню з людьми з інвалідності з різними видами порушень здоров'я, дотриманню їх прав;
- високий рівень недоступності для осіб з інвалідністю з порушеннями слуху, мовлення, зору, психічними та інтелектуальними порушеннями до інформації щодо безоплатної правової допомоги;

- відсутність в осіб з інвалідністю довіри до системи безоплатної правової допомоги;

- відсутність фізичного доступу до місць надання безоплатних правничих послуг;

- відсутність доступного транспортного сполучення;

- відсутність в осіб з інвалідністю достатніх правових знань загалом та стосовно законодавчо гарантованого права на безоплатні правничі послуги зокрема.

Висновки. Законодавство передбачає рівний доступ осіб з інвалідністю до безоплатної правової допомоги нарівні з іншими громадянами. Відповідні гарантії закріплено в міжнародно-правових актах, конституційних нормах та спеціальному законодавстві. Однак одного лише законодавчого регулювання недостатньо для усунення бар'єрів, що перешкоджають реалізації цього права. Важливим є ефективне впровадження передбачених норм на практиці з урахуванням контексту питання інвалідності та особливих потреб людей з різними видами порушень здоров'я.

Список використаної літератури:

1. Джеймс Бамбергер «Підтвердження конституційного права на повноцінний доступ до судів у некримінальних справах у штаті Вашингтон» (2005) 4(1) *Seattle Journal for Social Justice*. P. 383-483.
2. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
4. Конституція України : [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 26 черв. 1996 р.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Международные принципы и руководящие положения по вопросу доступа людей с инвалидностью к правосудию. Женева, Август 2020. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Disability/SR_Disability/GoodPractices/Access-to-Justice-RU.pdf
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

7. Національна доповідь «Доступ осіб з інвалідністю до безоплатної правової допомоги, правосуддя та політичного життя». К., 2015. URL: https://naiu.org.ua/wp-content/uploads/2016/02/Dopovid_MJ_invalidy_2015.pdf
8. Нічого для нас без нас. Порадник для громадських організацій людей з інвалідністю. https://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/toolkit_pm_ukr.pdf
9. Оцінка бар'єрів і потреб в отриманні правничих послуг дівчатами та жінками з інвалідністю Аналітичний звіт за результатами дослідження. URL: <https://ffr.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/Zvit-Otsinka-bar-yeriv-OON-ZHinky.pdf>
10. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 2 черв. 2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>
11. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для забезпечення надання безоплатної вторинної правничої допомоги та послуг з медіації : постанова Кабінету Міністрів України від 04 берез. 2013 р. № 130. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/130-2013-%D0%BF#Text>
12. Про затвердження Правил етичної поведінки працівників системи надання безоплатної правової допомоги : наказ Координаційного центру з надання правової допомоги 29 берез. 2019 р. № 40. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0040419-19#Text>
13. Про затвердження Стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному та кримінальному процесі : наказ Міністерства юстиції України від 22 груд. 2017 р. № 4125/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1554-17#Text>
14. Рада з прав людини, «Право на доступ до правосуддя відповідно до статті 13 Конвенції про права людей з інвалідністю» (Доповідь Управління Верховного комісара з прав людини, 2017), пункт 40.
15. Річний звіт системи безоплатної правничої допомоги. 2023. 42 с. <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/zvit-systemy-bpd-2023-2.pdf>
16. Цілі сталого розвитку. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku>
17. Kuvila O. Pojęcie administracyjnoprawnego zapewnienia dostępu osób niepełnosprawnych do wymiaru sprawiedliwości w Ukrainie // KERM (Knowledge, Education, Law, Management). № 1(53). 2023. P. 250-254. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.1.37>

Sotska A. Characteristics of guarantees of access for persons with disabilities to free legal services

The author of the article emphasizes that ensuring equal access for persons with disabilities to justice in general and legal services in particular is an important component of the legal system of Ukraine. It is noted that at the international level, access to justice is considered as the right to "meaningful access", which requires the adaptation of judicial procedures, legal representation and the removal of barriers. Ukraine has undertaken obligations in accordance with the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and other international standards to ensure equal access to justice. The Constitution of Ukraine, international treaties and national legislation provide for guarantees of legal aid, in particular free legal aid for persons with disabilities. However, in practice there are a number of barriers that complicate the implementation of the relevant right by the specified category of the population. The main problems identified in the article include, among other things, the lack of physical accessibility of legal aid institutions, the lack of information in accessible formats, the lack of sign language interpreters, the distrust of persons with disabilities in the free legal aid system, and the low level of legal awareness among this population group. In addition, legal service providers are not always sufficiently trained to work with people with disabilities, which can make effective communication difficult. It is summarized that in order to improve the situation, it is necessary not only to improve legislation, but also to create conditions for the practical implementation of the rights of persons with disabilities. Important steps are identified as improving the skills of professionals in the field of free legal aid on disability issues, expanding access to legal information in understandable and convenient formats, and creating a barrier-free environment.

Key words: person with a disability, free legal services, legal aid, accessibility, barrier.